

اندیشه سیاسی امام خمینی و نسل سوم انقلاب اسلامی ایران (مطالعه موردی: طلاب و دانشجویان شهر قم)

تاریخ دریافت: ۹۲/۳/۲

تاریخ تأیید: ۹۲/۶/۴

عماد افروغ

علی اکبری معلم

پژوهش حاضر میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی ایران را با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ با روش پیمایش، مورد بررسی قرار داده است. برای بررسی موضوع، نخست شاخصه‌های اندیشه سیاسی امام بر اساس آثار ایشان در ابعاد هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، مفاهیم بنیادی، فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی تعیین گردید؛ و مطابق آن پرسش‌نامه طرح شد. سپس با مشخص کردن جامعه نمونه آماری از میان طلاب و دانشجویان شهر قم به تعداد ۶۰۰ نفر و تکمیل پرسش‌نامه، اطلاعات جمع‌آوری شد و پس از طبقه‌بندی (با استفاده از نرم افزار SPSS) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. مطابق یافته‌های پژوهش، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با ابعاد: فلسفه سیاسی، هستی‌شناسی، آثار سیاسی، اخلاق سیاسی، معرفت‌شناسی، مفاهیم بنیادی و فقه سیاسی در اندیشه سیاسی امام به ترتیب ۸۹/۶۱، ۸۲/۸۹، ۸۱/۲۱، ۷۸/۰۴، ۷۷/۸۶، ۷۵/۴۸ و ۷۴/۰۱ و با میانگین ۷۹/۸۶ درصد می‌باشد. یافته دیگر پژوهش این است که متغیرهای جنس، سن،

وضع تأهل، محل سکونت (شهری/روستایی) و مقطع تحصیلی پاسخ‌گویان در میزان آشنایی آنان با اندیشه سیاسی امام تأثیر نداشته است؛ اما متغیر محل تحصیل در میزان آشنایی آنان مؤثر بوده است.

واژه‌های کلیدی: اندیشه سیاسی، امام خمینی، نسل سوم، انقلاب اسلامی.

مقدمه

اندیشه سیاسی امام خمینی؛ و نظام ولایت فقیه او به عنوان طرح جایگزین رژیم شاهنشاهی، پس از پذیرش و گسترش در بین مردم ایران، از علل مهم پیروزی انقلاب اسلامی ایران شد؛ که مبنای تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران است. بدیهی است استمرار این اندیشه و حاکمیت جمهوری اسلامی ایران منوط به انتقال موفق اندیشه سیاسی امام به نسل جدید می‌باشد؛ بنابراین، باید دید نسل جدید به چه میزان با اندیشه سیاسی امام آشنا هستند تا بر اساس مقبولیت موجود، به ادامه حاکمیت اندیشه سیاسی امام اطمینان یافت. پس سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که: میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ چقدر است؟

هدف اصلی تحقیق، بررسی میزان آشنایی یا عدم آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی ایران با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ در ابعاد هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، مفاهیم بنیادی، فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی می‌باشد.

مقرر شد جمع‌آوری اطلاعات از جمعیت گسترده‌ای صورت پذیرد و مکان اجرای پیمایش نیز وسیع باشد؛ بنابراین روش "پیمایش"،^۱ (کرم‌الهی، ۱۳۹۰: ص ۲۹۱) مناسب‌ترین روش برای بررسی موضوع انتخاب گردید. روش پیمایش اگرچه عمدتاً پرسش مبنا است؛ ولی فنون دیگری مثل مصاحبه، مشاهده و تحلیل محتوا نیز در آن استفاده می‌شود. (دواس، ۱۳۸۴، ۱۳) در این تحقیق از پرسش‌نامه محقق ساخته استفاده می‌شود.

۱. در روش پیمایش، اطلاعات مربوط به ویژگی‌های یکسان دست کم دو مورد (آزمودنی) در یک مقطع زمانی، گردآوری و به صورت ماتریس متغیر بر حسب داده‌های موردی تنظیم می‌شود. داده‌های جمع‌آوری شده با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل کمی، براساس مقایسه ویژگی‌های موردی، پردازش و تحلیل می‌شوند.

جمعیت آماری این پژوهش، نسل سوم انقلاب اسلامی ایران هستند؛ جوانان مرد و زن بین سنین ۲۰ تا ۳۰ ساله از دو قشر حوزوی و دانشگاهی، در دو مقطع تحصیلی کارشناسی (سطح دو) و کارشناسی ارشد (سطح سه) شهر قم می‌باشند. در این پژوهش از فرمول نمونه‌گیری «کوکران»^۱ به شرح ذیل استفاده شده است:

$$n = \frac{NZ^2P(1-P)}{Nd^2 Z^2P(1-P)}$$

اطلاعات لازم برای تعیین حجم نمونه تحقیق به شرح زیر است:

N: جمعیت کل دانشجویان دانشگاه‌های قم (دانشگاه قم، دانشگاه پیام نور مرکز قم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، دانشگاه مفید قم و دانشگاه تهران-پردیس قم) و جمعیت کل طلاب حوزه علمیه قم (مدرسه علمیه فیضیه، مدرسه آیة الله گلپایگانی، مدرسه علمیه حقانی، مدرسه علمیه امام محمد باقر، مدرسه علمیه معصومیه (برادران)، جامعه الزهرا(س) و مؤسسه آموزش عالی حوزوی معصومیه (خواهران))

$d = 0.05$: دقت احتمالی مطلوب؛ یعنی حداکثر خطای قابل پذیرش ۵٪ و سطح اطمینان برای نمونه‌گیری ۹۵٪ است.

$Z=1.96$: عدد متغیر در توزیع نرمال استاندارد که از جدول مربوطه به دست می‌آید.

$P=0.5$: احتمال وجود صفت در جمعیت

$(1-p)=0.5$: احتمال عدم صفت در جمعیت

$$n = \frac{100000 \cdot (1.96)^2 \cdot 0.25}{100000 \cdot (0.05)^2 \cdot (1.96)^2 \cdot 0.25} = 383$$

اگرچه حجم نمونه آماری پژوهش حاضر برابر فرمول نمونه‌گیری، ۳۸۳ نفر تعیین شده است؛ ولی به دلیل حساسیت موضوع، d را به ۰/۰۴ تقلیل داده و تعداد نمونه را به ۶۰۰ نفر افزایش دادیم؛ تا به این وسیله ضریب اطمینان به واقعیت را بالا ببریم. جدول مربوط به توزیع حجم نمونه آماری به تفکیک دانشگاه‌ها و مراکز حوزوی به شرح ذیل است:

جدول شماره ۱: توزیع حجم نمونه آماری دانشگاه‌ها و حوزه علمیه قم به تفکیک

متغیرهای جنس و مقطع تحصیلی

جمع	کارشناسی ارشد/ سطح سه		کارشناسی / سطح دو		مراکز دانشگاهی
	مرد	زن	مرد	زن	
۳۰۰	۳۵	۲۵	۱۲۰	۱۲۰	
۳۰۰	۳۶	۲۴	۱۸۰	۶۰	مراکز حوزوی
۶۰۰	۷۱	۴۹	۳۰۰	۱۸۰	جمع

جامعه نمونه آماری به این دلایل از میان طلاب و دانشجویان شهر قم انتخاب شده‌اند: اول: شهر قم خاستگاه اندیشه سیاسی امام و انقلاب اسلامی ایران است. دوم: شهر قم مرکز تفکر شیعی و عقبه تئوریک نظام جمهوری اسلامی ایران است. بنابراین، انتظار می‌رود این نمونه با اندیشه سیاسی امام از آشنایی بیش‌تری برخوردار باشد. سوم: جامعه آماری در سطح عالی و با پایین‌ترین هزینه و کم‌ترین زمان ممکن در شهر قم قابل دسترسی است. همچنین جامعه نمونه مذکور متناسب با محدودیت مالی و زمانی محقق است. چهارم: در تحقیقات علمی، اعتبار درونی مهم‌تر از اعتبار بیرونی (تعمیم) است. بنابراین از نظر قواعد علمی، یافته‌های تحقیق حاضر قابل دفاع و اطمینان بخش است. در این پژوهش برای سنجش میزان روایی مقیاس از «اعتبار صوری» استفاده شده است؛ یعنی پرسش‌نامه طراحی شده پیش از توزیع در میان جامعه آماری، در اختیار متخصصان (استادان و محققان) گذاشته شد و پس از اعمال نظرات کارشناسان، مورد تأیید آنان قرار گرفت. برای سنجش ضریب پایایی (ثبات) پرسش‌نامه از تکنیک «آلفای کرونباخ» استفاده شده است. با استفاده از این تکنیک، گویه‌ها و شاخص‌های فاقد هم‌سازی درونی حذف گشتند و گویه‌های دارای انسجام، انتخاب شده‌اند. مقدار آلفای ۷۵ درصد بر پایایی بالا، مقدار ۴۵-۷۵ درصد بر پایایی متوسط و کم‌تر از ۴۵ درصد بر پایایی کم دلالت دارد. (کرم الهی، ۱۳۹۰: ۳۱۹-۳۱۷)

مقادیر کلی آلفای دو مقیاس «الف» و «ب» در نتایج آزمون پایایی هر کدام از مقیاس‌های تحقیق، به شرح ذیل است:

ردیف	مقیاس‌ها	آلفا (α)
۱	قسمت «الف» گویه‌ها (هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، فلسفه سیاسی، مفاهیم بنیادی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی)	٪ ۷۴
۲	قسمت «ب» گویه‌ها (میزان تحقق اندیشه امام، اهداف انقلاب اسلامی)	٪ ۸۱
	میانگین	٪ ۷۹

برای تحلیل داده‌های آماری از نسخه نوزدهم نرم افزار آماری «spss» استفاده شده است. برای چهار گزینه پاسخ مربوط به گویه‌های مثبت پرسش‌نامه تحقیق، («قطعاً متعلق به امام است»، «به احتمال زیاد متعلق به امام است»، «به احتمال کم متعلق به امام است» و «قطعاً متعلق به امام نیست») به ترتیب نمره ۴، ۳، ۲ و ۱ در نظر گرفته شده است؛ و برای گویه‌های منفی، نمره معکوس (۱، ۲، ۳ و ۴) منظور شده است. هم‌چنین، نمره‌گذاری در طیف‌های چهارگانه خیلی زیاد، زیاد، کم و خیلی کم نیز همانند طیف‌های یاد شده می‌باشد. نمره کل هر آزمودنی در این پرسش‌نامه برابر مجموع نمره‌های مثبت و منفی گزینه‌ها است. پس هرچه نمره فرد بیش‌تر باشد، دلیل بر آشنایی بیش‌تر وی با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ خواهد بود.

مفاهیم

در این بخش برخی از مفاهیم تحقیق به صورت مختصر تعریف می‌شوند:

۱. **آشنایی:** منظور از آشنایی در این‌جا به معنای اطلاع و آگاهی می‌باشد؛ یعنی می‌خواهیم بدانیم که نسل سوم انقلاب اسلامی ایران به چه میزان نسبت به ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام، اطلاع و آگاهی یافته است.

۲. **نسل:** با توجه به نظر متخصصان (جولیوس گولد، ۱۳۸۴: ۸۵۳)، نسل در این پژوهش به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که در فاصله زمانی معینی (معمولاً ۳۰ سال) به دنیا آمده‌اند و مرحله‌ای از حیات خود را با یکدیگر آغاز و پایان برده‌اند و دارای ویژگی‌های مشترک می‌باشند.

۳. **نسل سوم انقلاب اسلامی:** نسل سوم انقلاب اسلامی به افرادی اطلاق می‌شود

که در سه دهه ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۰ متولد شده و فرزندان نسل دوم انقلاب به حساب می‌آیند و دارای تجربه انقلاب و جنگ تحمیلی هشت ساله علیه انقلاب اسلامی نیستند. این نسل هم اکنون آماده ورود در عرصه فعالیت سیاسی و اجتماعی هستند.

۴. اندیشه سیاسی:ⁱ اندیشه سیاسی در این جا به معنای مجموعه‌ای از آرا و عقایدی است که به شیوه عقلانی و مستدل درباره چگونگی سازمان دادن به زندگی سیاسی مطرح می‌شود. اگر اندیشه سیاسی بر اساس هر یک از مبانی فلسفی، فقهی و اخلاقی مطرح شود، به ترتیب: فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی نامیده می‌شود. (یحیی فوزی، ۱۳۸۴: ۱۴) این سه قسم از اندیشه سیاسی به عنوان یک سیستم با یکدیگر در تعامل بوده و دارای رابطه معناداری هستند. موفقیت نظام، با رعایت لوازم هر سه قسم حاصل خواهد شد؛ در واقع اندیشه سیاسی، الگویی برای رسیدن به وضع مطلوب (مدینه فاضله) از نظر هر اندیشمندی است. (لک‌زایی، ۱۳۸۴: ۳۰) منظور از اندیشه سیاسی امام خمینی؛ همان منظومه فلسفی ایشان است که به اداره امور جامعه مربوط می‌شود و دارای ارکان اندیشه سیاسی (تعیین اهداف معقول، تعیین و انتخاب ابزارهای لازم برای رسیدن به هدف، منطقی بودن ابزارها) می‌باشد.

۴. ۱. فلسفه سیاسی:ⁱⁱ منظور از فلسفه سیاسی در این پژوهش، مباحث و مسایل ثابت مربوط به حوزه سیاست و زندگی اجتماعی است. مسایلی که در صدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های ابدی سیاسی در حوزه امامت و ولایت و نیازهای ثابت انسان است و در پرتو تحولات زندگی اجتماعی دست‌خوش تغییر و تحول نمی‌شود. (لک‌زایی، ۱۳۸۶: ۷۵) فلسفه سیاسی متکفل پاسخ به پرسش‌های اساسی انسان در زمینه‌هایی نظیر دولت مطلوب، مشروعیت، عدالت، اطاعت، قدرت و سعادت است؛ سؤال‌هایی نظیر این که: علت نیاز جوامع به دولت و حکومت چیست؟ چه کسانی حق حکومت دارند؟ چرا باید از حاکمان اطاعت کرد؟ حکومت به دنبال چه اهدافی باید باشد و چه وظایفی در قبال مردم دارد؟ عدالت اجتماعی چه جایگاهی در تصمیم‌گیری و اداره امور جامعه دارد؟ (واعظی، ۱۳۸۶: ۱۸) امام خمینی؛ در آثار سیاسی خود، به‌ویژه در کتاب «ولایت فقیه» به پرسش‌های اساسی در زمینه فلسفه سیاسی پاسخ گفته است.

i. Political Thought.

ii. Political Philosophy.

۲.۴. فقه سیاسی: معیار فقهی بودن یک مسأله، ارتباط آن با عمل مکلفان است. فقه سیاسی آن بخشی از فقه و عمل مکلفان است که به: اداره سیاسی کشور، مسایل اجتماعی، حکومت و اداره زندگی مردم در حوزه داخلی و خارجی مربوط می‌شود. (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸) به عبارت دیگر، فقه سیاسی عهده‌دار کشف، بررسی و پاسخ‌گویی به پرسش‌های نوپدید در حوزه زندگی سیاسی است. (لک‌زایی، ۱۳۸۶: ۱۸۷) برخی از مباحث فقه سیاسی عبارت‌اند از: نوع حکومت، شکل حکومت، حقوق مردم بر حاکمان، وظایف مردم در قبال حکومت و حاکمان، حقوق اقلیت‌های مذهبی و نوع تعامل و ارتباط حکومت اسلامی با سرزمین‌های خارج از قلمرو اسلامی. (واعظی، ۱۳۸۶: ۲۶)

۳.۴. اخلاق سیاسی: منظور از اخلاق سیاسی، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، قواعد و معیارهای سیاسی مبتنی بر مکتب اسلام است که رعایت آن‌ها برای رسیدن به کمال ضروری است؛ اگر چه برای همه مردم لازم است، ولی برای سیاستمداران ضرورت بیش‌تری دارد. (الهامی‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۸) مراد از اخلاق در عبارت «اخلاق سیاسی» اعم از اخلاق فردی (moral) و اجتماعی (ethic) است. پس اخلاق سیاسی، مجموعه‌ای از قواعد و هنجارهای سیاسی مبتنی بر مکتب اسلام است که به هدایت و راهنمایی رفتار سیاسی انسان می‌پردازد.

انقلاب اسلامی:ⁱ منظور از انقلاب اسلامی، بروز تغییراتی اساسی است که در اندیشه و اراده مردم ایران در سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۵۶ به‌وجود آمده بود؛ و با رهبری امام خمینی؛ مبارزه خشونت‌بار همه قشرهای مردم ایران و با تکیه بر ایدئولوژی اسلامی، موجب تغییر سریع و بنیانی ارزش‌ها و باورهای مسلط، نهادهای سیاسی و ساختارهای اجتماعی شده است.

جامعه‌پذیری سیاسی:ⁱⁱ منظور از «جامعه‌پذیری سیاسی» در این تحقیق، فرایند مستمر یادگیری است که به موجب آن افراد ضمن آشنا شدن با نظام سیاسی (از طریق کسب اطلاعات و تجربیات) به وظایف، حقوق و نقش‌های خویش (خصوصاً وظایف سیاسی در جامعه) پی می‌برند. در این فرایند ارزش‌ها، نهادها، اعتقادات و آداب و رسوم (از جمله مسایل سیاسی) از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد. (قوام، ۱۳۷۳: ۷۱) اندیشه

سیاسی امام خمینی؛ در این پژوهش همان ارزش‌ها و الگوهای فرهنگ سیاسی جمهوری اسلامی ایران است که باید از طریق عوامل اولیه و ثانویه جامعه‌پذیری سیاسی (مانند: خانواده، هم‌سالان، نهادهای مذهبی، رسانه‌های گروهی، دستگاه آموزشی و احزاب سیاسی) به نسل بعد منتقل شود.

متغیرهای مربوط به اندیشه سیاسی امام خمینی؛

در تحقیق حاضر، اندیشه سیاسی امام در ابعاد مختلف، به‌عنوان متغیرهای اصلی تحقیق هستند که میزان آشنایی یا عدم آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. این متغیرها نشان می‌دهند که امام دارای چه نگاه خاصی نسبت به مبانی و مفاهیم بنیادی اندیشه سیاسی اسلام و رابطه اسلام و سیاست داشته است؟ نگاه امام چه بود که وی را از سایر فقها متمایز کرد و او را مجدد اسلام در عصر حاضر و نجات‌بخش اسلام و مسلمین از خواب غفلت معرفی کرده است؟

اندیشه سیاسی امام خمینی؛ را می‌توان به ابعاد: مبانی هستی‌شناسی، مبانی معرفت‌شناسی، مفاهیم بنیادی، فلسفه سیاسی، فقه سیاسی، اخلاق سیاسی و آثار سیاسی تقسیم کرد. البته مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و مفاهیم بنیادی به نوعی به متغیر فلسفه سیاسی بر می‌گردند که به دلیل اهمیت آن‌ها به صورت جداگانه مطرح شده‌اند. در این جا به تعریف عملیاتی هر یک از ابعاد اندیشه سیاسی امام می‌پردازیم، تا زمینه طراحی پرسش‌نامه فراهم شود:

۱. مبانی هستی‌شناسی: اندیشه سیاسی هر اندیشمندی بر شالوده مبانی هستی‌شناسی و مبانی معرفت‌شناسی وی بنا می‌شود. باید دید که جهان‌بینی امام (نوع برداشت، تفسیر و نوع تحلیلی که وی در باره هستی، جهان، انسان و جامعه دارد) چیست؟ از نظر امام، هستی دارای مبداء و معاد بوده و هدفدار است. خدا آفریننده و مالک جهان هستی و همه عوالم وجود و انسان است؛ در واقع، اصل توحید محور هستی‌شناسی امام را تشکیل می‌دهد و ریشه و اصل همه اعتقادات ایشان در تمام ابعاد معرفت و اندیشه او است. (امام خمینی، جلد پنجم: ۳۸۷) به نظر امام از اصل توحید، اصل آزادی بشر فهمیده می‌شود؛ یعنی هیچ انسانی و یا جامعه و ملتی حق ندارد دیگران را از آزادی محروم کند و یا برای آن‌ها قانون وضع کند؛ زیرا شناخت و درک انسان‌ها ناقص است. تنها خدای متعال است که اطاعت از قوانین او موجب سعادت و کمال می‌شود و تنها او است که آزادی ما را

محدود می‌کند. به نظر ایشان از همین اصل اعتقادی توحید، الهام می‌گیریم که همه انسان‌ها در پیشگاه خداوند یکسان‌اند. او خالق همه است و همه مخلوق و بنده او هستند. بنابراین، با هر چیزی که برابری را در جامعه بر هم می‌زند باید مبارزه کرد. (امام خمینی، جلد پنجم: ۳۸۷ و ۳۸۸) اگرچه دیدگاه امام را درباره هستی‌شناسی می‌توان در سه محور انسان‌شناسی فلسفی، خداشناسی فلسفی و جامعه‌مطلوب‌پی‌گیری کرد؛ اما به دلیل ضرورت رعایت اختصار و پرهیز از تطویل پرسش‌ها از نسل سوم، و از سویی دیگر محوریت اصل توحید در مبحث هستی‌شناسی، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با هستی‌شناسی امام خمینی؛ با دو گویه مندرج در جدول ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ مخاطبان به این گویه‌ها در قالب چهار گزینه: «قطعاً متعلق به امام است»، «به احتمال زیاد متعلق به امام است»، «به احتمال کم متعلق به امام است» و «قطعاً متعلق به امام نیست»، نمره‌گذاری شده است و میزان آشنایی آنان با اندیشه امام به این وسیله مورد سنجش قرار می‌گیرد.

شماره گویه‌ها ^۱	
۱	از اصل توحید، آزادی بشر و برابری همه انسان‌ها در پیشگاه خداوند فهمیده می‌شود.
۲	نتیجه عملی اصل توحید، قیام علیه نابرابری و زنجیرهای اسارت است.

۲. مبانی معرفت‌شناسی: از متغیرهای دیگر پژوهش حاضر مبانی معرفت‌شناسی اندیشه سیاسی امام است؛ این که یک اندیشمند از چه منابع و ابزار شناختی برای فهم مبدا، جهان هستی، انسان، معاد و جامعه استفاده می‌کند، مهم و درخور توجه است. منابع و ابزار شناخت در اندیشه، نوع برداشت، تفسیر و تحلیل اندیشمند تأثیرگذار است. امام خمینی؛ وحی، فطرت، قلب، عقل و حس را از منابع شناخت می‌داند و از نظر ایشان بین ابزار شناخت و منابع شناخت رابطه وجود دارد. یعنی هر منبع شناختی به ابزار خاص خود نیاز دارد؛ مثل ابزار اجتهاد برای منبع وحی، که در فهم و شناخت درست و کامل مؤثر است. امام در فهم اسلام از یک نگاه جامع و نظام‌مند برخوردار بوده است؛ یعنی ایشان فهم اسلام را از یک طریق (مثلاً از راه فلسفه، فقه و یا اصول) کافی نمی‌دانستند و آن را به نوعی انحراف و نقص تلقی می‌کردند. از نظر وی، اسلام واقعی اسلامی است که از

□. از آن‌جا که اندیشه سیاسی امام به ابعاد مختلف تقسیم شده و هر بُعد نیز با گویه‌های متعدد

سنجیده شده است؛ بنابراین، ستون شماره گویه‌ها از شماره ۱ با اولین گویه آغاز و تا آخرین گویه با شماره ۳۰ به صورت مسلسل ادامه می‌یابد.

شناخت ناشی از همه منابع حاصل می‌شود. (امام خمینی، جلد هشتم: ۵۳۱)

حضرت امام به حکمت متعالیه باور داشت؛ به همین دلیل اندیشه سیاسی و دیدگاه وی همانند دیدگاه‌های صدرالمتهلین، نظام‌مند بود و علاوه بر آن دارای رنگ عرفانی و اخلاقی نیز هست. (غفوریان، ۱۳۸۹: ۶۳) بنابراین، همین نگاه منظومه‌ای و کل‌نگر امام در فهم اسلام، (افروغ، ۱۳۹۱: ۱۱۳ و ۱۳۹۰: ۷۴) از نسل سوم مورد پرسش قرار می‌گیرد. در نتیجه، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با بُعد معرفت‌شناسی اندیشه سیاسی امام با دو گویه و شاخصه مندرج در جدول ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ مخاطبان به این گویه‌ها در قالب چهار گزینه مذکور قبلی، نمره‌گذاری شده است و میزان آشنایی آنان با اندیشه سیاسی امام به دست آمده. البته به دلیل رعایت استاندارد مبنی بر تعیین یک سوم گویه‌ها به صورت منفی، گویه چهارم مربوط به حوزه معرفت‌شناسی، نادرست و گویه سوم، مثبت طراحی شده است.

شماره گویه‌ها	گویه‌ها
۳	فهم همه جانبه اسلام، از مجموع منابع اسلامی به دست می‌آید.
۴	در اسلام، شناخت حقیقی تنها از طریق وحی به دست می‌آید.

۳. فلسفه سیاسی: فلسفه سیاسی اندیشه امام خمینی؛ از متغیرهای مهم این تحقیق است. حضرت امام با دلایل عقلی و شرعی، ضرورت تشکیل حکومت اسلامی را در عصر غیبت تبیین کرده است. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۳۰-۱۷) ایشان هم چنین دو هدف اساسی حکومت اسلامی را اقامه عدل و قسط و اجرای قوانین و احکام الهی ذکر می‌کند. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۵۹) ایشان معتقد هستند: بر ولی فقیه جامع شرایط در عصر غیبت واجب است به عنوان نایب امام زمان، برای تحقق هدف‌های حکومت اسلامی، دست به تشکیل حکومت اسلامی بزند و جامعه را به سوی صلاح و رستگاری هدایت کند. (امام خمینی، ۱۳۶۵: ۳۴-۱۹) وی دلایل عقلی و نقلی قابل توجهی در اثبات این اعتقاد در کتاب «ولایت فقیه» ارایه کرده است. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۱۴-۴۸)

از دیدگاه او، ولی فقیه در حکومت اسلامی از همه اختیارات حکومتی امام معصوم برخوردار است. ایشان تفکر جدایی دین از سیاست را ناشی از نقشه استعمار، تلاش عمال استعمار، اهمال حوزه‌های علمیه در معرفی اسلام به شکل ناقص و خودباختگی مسلمانان در کشورهای اسلامی می‌دانست و معتقد به پیوند بین دین و سیاست بود. (امام خمینی، جلد ۱۸: ۸۹-۸۸ و امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۳-۴) از نظر امام، عدالت و قانونمندی دو

ویژگی مهم حکومت مطلوب است؛ علاوه بر آن از نشانه‌های مهم حکومت مطلوب، رضایت اکثریت مردم و حاکمیت ولی فقیه می‌باشد. (امام خمینی، جلد پنجم: ۲۱۳)

بنابراین، مهم‌ترین مباحث مربوط به فلسفه سیاسی در اندیشه سیاسی امام خمینی؛ از نسل سوم انقلاب اسلامی پرسش خواهد شد. برای رعایت اختصار در طرح پرسش‌نامه، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام در بُعد فلسفه سیاسی، با هشت گویه و شاخصه مندرج در جدول ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ نسل سوم به این عبارات، در قالب چهار گزینه مذکور نمره‌گذاری شده است و میزان آشنایی آنان با این قسمت از اندیشه سیاسی امام به دست می‌آید. از این هشت شاخصه، گویه پنجم، به صورت منفی و سایر گویه‌ها از ششم تا دوازدهم، به صورت مثبت طرح شدند.

شماره گویه‌ها	گویه‌ها
۵	در عصر غیبت امام زمان(عج)، همه بایستی با دعا و عبادت، منتظر امام زمان(عج) باشیم و از فعالیت در امور سیاسی و حکومت پرهیز کنیم.
۶	در عصر غیبت امام زمان(عج)، فقهای جامع شرایط بایستی به عنوان نمایان امام زمان(عج) به رهبری و هدایت مردم بپردازند.
۷	تشکیل حکومت اسلامی بر فقهای جامع شرایط واجب کفایی است.
۸	ماهیت و کیفیت قوانین اسلام از دلایل عقلی لزوم حکومت اسلامی در عصر غیبت امام زمان(عج) است.
۹	اقامه عدل و اجرای احکام الهی دو هدف اساسی حکومت اسلامی است.
۱۰	از نشانه‌های حکومت مطلوب، رضایت اکثریت مردم و حاکمیت ولی فقیه است.
۱۱	معرفی ناقص اسلام توسط حوزه‌های علمیه یکی از عوامل نظریه جدایی دین از سیاست است.
۱۲	ولایت فقیه در کار نباشد، طاغوت است.

۴. مفاهیم بنیادی: در پژوهش حاضر، برخی از مفاهیم کلیدی حوزه فلسفه سیاسی به دلیل اهمیت و تأثیرشان بر جامعه و اداره امور کشور، به صورت مستقل و در قالب مفاهیم بنیادی به عنوان یک متغیر مورد توجه قرار گرفت. بنابراین مفاهیم بنیادی آزادی، استقلال، دموکراسی، مردم‌سالاری دینی، عدالت، مشروعیت(حقانیت و مقبولیت) و سیاست از دیدگاه امام مورد بررسی قرار گرفت. حضرت امام در آثار خود، نسبت به این مفاهیم اظهار نظر کرده است.

امام در باره مفهوم پُرمنافشه "آزادی" معتقد است که در اسلام مردم در حوزه اعتقادات دارای آزادی مطلق هستند، اما در حوزه فردی و اجتماعی معتقد به آزادی انسان

در حدود موازین شرع، مصالح و منافع ملی و در حدود قانون می‌باشند. (امام خمینی، جلد پنجم: ۳۲-۳۳، ۳۸۷-۳۸۸ و ۴۱۹) از نظر امام، استقلال در همه محورها اعم از استقلال فکری، سیاسی، فرهنگی، علمی، اقتصادی، نظامی و در ابعاد داخلی و خارجی مد نظر بوده است. ایشان، خودباوری و عمل به احکام اسلام را شرط تحقق استقلال جوامع اسلامی دانسته و استقلال فرهنگی را پایه و اساس استقلال کشور در سایر ابعاد از جمله اقتصادی، سیاسی و نظامی می‌داند. (امام خمینی، جلد دهم: ۷۹) از دیدگاه امام، اجرای شعار اصولی «نه شرقی و نه غربی» برای دستیابی به استقلال و نجات از سلطه بیگانگان و مستبدان ضروری است. ایشان این اصل را سیاست بین‌المللی اسلام اعلام کرد و عمل به آن را راه استقلال، عزت و سعادت کشور معرفی کرد. (امام خمینی، جلد سیزدهم، ۸۳)

امام معتقد به دموکراسی اسلامی است؛ به این معنا که تعیین شکل حکومت اسلامی با مردم است؛ اما محتوای حکومت اسلامی، قوانین الهی است. بنابراین در دموکراسی اسلامی، دو عنصر اساسی رضایت اکثریت مردم و قوانین الهی و حاکمیت ولی فقیه وجود دارد. (امام خمینی، جلد پنجم: ۲۴۰ و ۳۹۸) در دموکراسی مورد نظر امام، رضایت اکثریت مردم با محوریت قوانین اسلام ملاک عمل است. امام در قبال دو الگوی مهم موجود در اداره امور جهان، (لیبرال - دموکراسی و سوسیال - دموکراسی) الگوی مردم-سالاری دینی را به جهان ارایه کرد. در نظر ایشان بدون رضایت اکثریت مردم، نمی‌توان احکام و قوانین الهی را پیاده کرد. به همین دلیل در جامعه مطلوب مورد نظر امام، موظف به آگاهی‌بخشی مردم هستیم. باید مردم نسبت به مسایل مربوط آگاهی و بصیرت پیدا کنند، تا در انتخابات و رأی خود به اشتباه نیفتند؛ وگرنه این نوع اشتباه بهتر از تحمیل رأی به مردم است و بر همین اساس، رأی اکثریت در نظر او معتبر است. در دموکراسی مورد نظر امام، هم بر بُعد عدالت و هم بر بُعد آزادی تأکید شده است. ایشان در این باره می-فرماید: «... حکومت اسلامی یعنی حکومت مبتنی بر عدل و دموکراسی و متکی بر قواعد و قوانین اسلام...» (امام خمینی، جلد پنجم: ۱۳۳)

مفهوم مشروعیت نیز در اندیشه سیاسی امام دارای دو مؤلفه حقانیت (نصب الهی و قوانین اسلام) و مقبولیت (رضایت اکثریت مردم برای فعلیت یافتن حاکمیت فقیه) است. یعنی ولایت فقیه جامع شرایط بدون رضایت مردم به فعلیت نمی‌رسد. امام در این زمینه می‌فرماید: «... بر حسب حق شرعی و حق قانونی ناشی از آرای اکثریت قاطع قریب به

اتفاق ملت ایران که... نسبت به رهبری جنبش ابراز شده است... جناب عالی (مهندس بازرگان) را مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم...» (امام خمینی، جلد ششم: ۵۴) و همچنین: «... ولایت فقیه در کار نباشد، طاغوت است... اگر با امر خدا نباشد، رییس جمهور با نصب فقیه نباشد، غیر مشروع است. وقتی غیر مشروع شد، طاغوت است...» (امام خمینی، جلد دهم: ۲۲۱) در واقع، در اندیشه سیاسی امام، دستیابی فقیه به قدرت سیاسی از روی قهر و غلبه و بدون رضایت مردم، از مشروعیت برخوردار نیست. به جهت رعایت اختصار و ساده سازی عبارات برای مخاطبان، با هشت گویه و شاخصه مندرج در جدول زیر، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام در بُعد مفاهیم بنیادی مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ نسل سوم به این عبارات، در قالب چهارگزینه مذکور، نمره‌گذاری شده است و میزان آشنایی آنان با مفاهیم اساسی اندیشه سیاسی امام به دست می‌آید. از این هشت شاخصه مربوط به مفاهیم بنیادی، گویه‌های ۱۴، ۱۶ و ۲۰، غلط و منفی و گویه‌های ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸ و ۱۹، درست و مثبت طراحی شده‌اند.

شماره گویه‌ها	گویه‌ها
۱۳	انسان در حوزه اعتقادات دارای آزادی مطلق است.
۱۴	استقلال اقتصادی، اساس استقلال در دیگر ابعاد از جمله فرهنگی، سیاسی و نظامی است.
۱۵	خودباوری و عمل به احکام اسلام، راه بازگشت به عظمت گذشته است.
۱۶	دموکراسی در اسلام یعنی رعایت نظر اکثریت.
۱۷	دو عنصر اساسی دموکراسی در اسلام، قوانین الهی و رضایت اکثریت مردم است.
۱۸	مشروعیت حکومت اسلامی دارای دو مؤلفه حقانیت و مقبولیت است.
۱۹	الگوی مردم‌سالاری دینی الگوی مطلوب اداره امور جامعه است.
۲۰	اصل «نه شرقی، نه غربی» سیاست بین‌المللی اسلام نیست.

۵. فقه سیاسی: از متغیرهای دیگر این تحقیق، فقه سیاسی است. فقه سیاسی به پرسش‌ها و مسائلی که به فعل سیاسی مکلف مربوط است، می‌پردازد. حضرت امام نیز دیدگاه‌ها و نظرات خود را در آثارش نسبت به امور مربوط به طرز حکومت اسلامی، اختیارات ولی فقیه، وظایف حکومت اسلامی و وظایف مردم در قبال حکومت بیان کردند. از نظر امام شکل حکومت در اسلام، بر اساس مقتضیات زمانی و مکانی توسط مردم تعیین می‌شود؛ اما محتوای آن، قوانین و احکام اسلام است که بر مردم و حاکمان، ۱۴۷

حاکمیت دارد. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۳۵-۳۳؛ و امام خمینی، جلد چهارم: ۳۳۴)

امام، علم به قانون اسلام و عدالت را دو شرط لازم برای ولی فقیه و زمامدار جامعه اسلامی بر می‌شمارد. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۳۷) ایشان بر اساس نظریه "ولایت مطلقه فقیه" معتقد است: ولی فقیه و حکومت اسلامی علاوه بر ولایت در امور حسبیه، منصب افتا و قضاوت، از تمام اختیارات حکومتی معصومین بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۴۰ و امام خمینی، ۱۳۶۵: ۳۳)

حفظ اسلام، اجرای قوانین الهی و برقراری نظام اجتماعی عادلانه، تأمین زمینه لازم برای رشد فضایل اخلاقی و کمال انسان، تأمین امنیت و رفاه نسبی برای عموم مردم، حفظ هویت و استقلال و تمامیت ارضی، توجه به مصالح اسلام و مسلمین، خدمت به مردم به‌ویژه طبقات محروم و جلب رضایت مردم، همگی از مواردی هستند که امام آن‌ها را از وظایف حکومت اسلامی و ولی فقیه بر می‌شمارد. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۶۲-۶۰ و ۴۴) ایشان به دلیل ضرورت حفظ وحدت و یکپارچگی قوای مسلح، پرهیز از اختلاف و چند دستگی و برای حفظ امنیت و مرزهای کشور، ضمن تأکید بر دفاع از اصل نظام، آنان را از ورود در احزاب و گروه‌ها و بازی‌های سیاسی منع کرده است. (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۲۶) امام نظام و مردم را به وحدت فراخوانده است و آنان را به دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی، یعنی انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، توجه داده است. (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۸)

میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ در بُعد فقه سیاسی، با رعایت اختصار و ساده‌سازی، طی پنج شاخصه و گویۀ مندرج در جدول ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ نسل سوم به این جملات، در قالب چهار گزینه نمره-گذاری شده است و میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام به دست می‌آید. از این پنج شاخصهٔ مربوط به فقه سیاسی، گویه‌های ۲۱، ۲۴ و ۲۵ منفی و غلط، و مابقی مثبت و درست طراحی شده‌اند.

شماره گویه‌ها	گویه‌ها
۲۱	شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط ولی فقیه تعیین می‌شود.
۲۲	انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است.
۲۳	بر اساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، حکومت اسلامی از تمام اختیارات حکومتی معصومین بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است.

ولایت مطلقه فقیه یعنی ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور شخصی و اجتماعی مردم.	۲۴
قوای مسلح اعم از نظامی، انتظامی و بسیج، ضمن دفاع از اصل نظام، بایستی عضو حزب یا گروهی شوند.	۲۵

۶. اخلاق سیاسی: اخلاق سیاسی از متغیرهای اصلی پژوهش حاضر است. از نظر امام، هم فرد و هم اجتماع دارای اصالت هستند و بین آن دو ارتباط منطقی وجود دارد. امام ضمن بیان رابطه بین اخلاق و سیاست، داشتن جامعه و سیاست سالم را منوط به تهذیب نفس، تربیت انسان و پرهیز از پلیدی‌ها و رداییل اخلاقی می‌داند. چون تهذیب نفس موجب دوری از رداییل اخلاقی و پیش‌گیری از تمرکز قدرت و فساد می‌شود. (امام خمینی، ۱۳۷۰: ۳۲-۲۶) از نظر امام هدف حکومت اسلامی، اخلاق و ایجاد زمینه برای رسیدن انسان و جامعه به سوی کمال و سعادت است و سیاست ابزاری در خدمت آن می‌باشد. پس، اخلاق مقدم بر سیاست است و آنچه اساس است، معنویات است.

امام معتقد است انسان دارای سرشت دوگانه می‌باشد؛ یعنی در وجود او هم جنود رحمانی و هم جنود شیطانی نهاده شده است و هر یک به اقتضای خود، انسان را به سمت خیر یا شر سوق می‌دهند. انسان برای کسب موفقیت بایستی با خودشناسی و جهاد با نفس، مدام بر جنود شیطانی غلبه یابد. از دیدگاه امام انسان مهذب، دشمن استبداد و استعمار است. چون انسان غیر مهذب و مغلوب جنود شیطانی: با سوء استفاده از منابع قدرت سیاسی، دست به ظلم و ستم می‌زند، به سرکوب مخالفان خود می‌پردازد، فضای ترس و وحشت و اختناق ایجاد می‌کند و به بهره‌کشی از مردم مستضعف و تحت ستم می‌پردازد.

حضرت امام در دو کتاب «شرح حدیث جنود عقل و جهل» (امام خمینی، ۱۳۹۱: ۸-۱۱، ۵۰، ۸۸-۹۸، ۱۱۱-۱۰۴، ۱۳۸-۱۳۰، ۱۵۷-۱۴۷، ۱۶۲-۱۶۱، ۱۶۸-۱۶۶، ۱۷۲-۱۷۰، ۲۰۱-۱۹۹، ۳۳۸، ۲۴۲، ۳۱۷-۳۱۳، ۳۳۴-۳۳۳، ۳۵۴، ۳۸۱-۳۸۰) و «شرح چهل حدیث»، (امام خمینی، ۱۳۷۱: ۵۶-۳۵، ۱۱۰-۱۰۵، ۱۱۳، ۱۲۲-۱۲۰، ۱۲۷-۱۲۳) تعدادی از فضایل و رداییل اخلاقی را بر می‌شمارد و آثار اجتماعی و سیاسی آن‌ها را توضیح می‌دهد. وی ایمان، امیدواری، عدالت، رضایت، توکل، رفق و مدارا، تواضع، حلم، صبر، صداقت، انتقادپذیری و ساده‌زیستی را از مهم‌ترین فضایل اخلاقی می‌داند؛ و ریا، حسد، حب دنیا، حب جاه و مقام، نفاق و دورویی، غیبت، ناامیدی، حرص، کبر و غرور را از مهم‌ترین رداییل اخلاقی انسان بیان می‌کند. ایشان معتقد است، انسان پیش از ورود

به عرصه فعالیت سیاسی اجتماعی باید به فضایل اخلاقی مسلح شود و با تهذیب نفس، اخلاق رذیله را از خود دور سازد، تا بتواند انسان مفیدی برای جامعه واقع شود و در رساندن جامعه به سوی کمال و سعادت کمک یار باشد.

کسی که قصد دارد در عرصه سیاسی اجتماعی وارد شود و صاحب قدرت شود و فرمان براند، لازمه اش آن است که متصف به تمام صفات و فضایل اخلاقی باشد و هیچ-یک از رذایل اخلاقی در وجودش غلبه نیافته باشد. فعالان سیاسی و زمامداران نباید دارای هیچ-یک از صفات و رذایل اخلاقی باشند؛ بلکه باید با تهذیب و تربیت نفس و تقویت جنود عقل، همیشه بر جنود جهل و قوای شیطانی غلبه داشته باشند. در غیر این صورت نمی-توانند خادم مردم باشند، به اجرای قوانین و احکام الهی بپردازند و جامعه را به سوی سعادت رهنمون کنند. کسی که دارای رذایل اخلاقی است و از خدا پروا ندارد، طبیعی است که از قدرت سیاسی سوء استفاده می کند و جامعه را به انحطاط می برد.

به دلیل رعایت اختصار و ساده سازی عبارات برای پاسخ گویان، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام خمینی؛ در بُعد اخلاق سیاسی، طی چهار شاخصه و گویه مندرج در جدول زیر مورد بررسی قرار می گیرد. البته برخی از فضایل و رذایل اخلاقی مورد نظر امام در متغیر مربوط به تحقق اندیشه سیاسی امام، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. پاسخ نسل سوم به این چهار شاخصه، در قالب چهار گزینه مذکور نمره-گذاری شد و میزان آشنایی آنان با بُعد اخلاق سیاسی در اندیشه سیاسی امام، به دست آمد. از این چهار شاخصه مربوط به اخلاق اسلامی، گویه ۲۷ و ۲۹، غلط و منفی، و گویه-های ۲۶ و ۲۸، درست و مثبت طراحی شده اند.

شماره گویه ها	شماره گویه ها
۲۶	اخلاق مقدم بر سیاست است. پس بر زمامداران لازم است پیش از تصدی پست-های سیاسی به تهذیب نفس بپردازند.
۲۷	اخلاق ابزار سیاست است، نه هدف آن.
۲۸	اسلام دشمن استبداد و استعمار است.
۲۹	موفقیت انسان با نابودی قوای شیطانی درون به دست می آید.

۷. آثار سیاسی: امام خمینی؛ دارای آثار سیاسی متعددی است. اندیشه سیاسی حضرت امام به صورت مستقل در کتاب های «کشف اسرار»، «ولایت فقیه»، «شوون و اختیارات ولی فقیه» و در «وصیت نامه سیاسی- الهی» او قابل مطالعه و دریافت است.

همچنین اندیشه سیاسی امام را می‌توان در کتاب‌های «الاجتهاد و التقليد»، «الطلب و الارادة»، «شرح حدیث جنود عقل و جهل»، «شرح چهل حدیث»، «تحریر الوسیلة»، «مصباح الهدایة الی الخلافة و الولاية» و «مجموعه آثار امام خمینی» (صحیفه امام، ۲۲ جلدی) نیز از میان مباحث علمی دیگر، دریافت کرد.

از آن‌جا که آشنایی با آثار سیاسی امام در فهم بهتر اندیشه سیاسی و دیدگاه‌های ایشان مؤثر است، با رعایت اختصار و تجمیع سؤالات و ضرورت ایجاد جذابیت در پرسش-نامه، میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با آثار سیاسی امام، با یک گویه مندرج در جدول ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. پاسخ نسل سوم به این شاخصه، در قالب چهار گزینه مذکور نمره‌گذاری شد و میزان آشنایی آنان با آثار سیاسی امام به دست آمد.

شماره گویه	گویه
۳۰	کتاب «ولایت فقیه»

۸. تحقق اندیشه سیاسی امام خمینی: علاوه بر پرسش از نسل سوم درباره میزان آشنایی یا عدم آشنایی آنان با ابعاد اندیشه سیاسی امام، برای سنجش افکار نسل سوم انقلاب اسلامی ایران پیرامون میزان تحقق اندیشه سیاسی امام و تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی در جمهوری اسلامی ایران، یازده پرسش مندرج در جدول ذیل طراحی شده است. در این گویه‌ها نظر پاسخ‌گویان در باب میزان اداره کشور بر اساس اندیشه سیاسی امام، توجه مسئولان به رأی اکثریت مردم، میزان اجرای عدالت و قوانین اسلام، رشد فضایل اخلاقی، استقلال کشور، اتّصاف مسئولان به ساده‌زیستی، انتقاد پذیری، صداقت و قدرت طلبی نظر سنجی شده است. سطح سنجش گویه‌ها ترتیبی است. پاسخ نسل سوم به این یازده شاخصه ذیل، در قالب چهار گزینه «خیلی زیاد، زیاد، کم و خیلی کم» نمره‌گذاری شد و میزان رضایت آنان نسبت به وضع موجود و تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی به دست آمد.

ردیف	گویه‌ها
۱	جمهوری اسلامی ایران چه میزان بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی اداره می‌شود؟
۲	در جمهوری اسلامی ایران چه میزان به رأی اکثریت در اداره امور جامعه توجه می‌شود؟
۳	به نظر شما این اصل مهم که «در جمهوری اسلامی ایران، هیچ نهاد اساسی مثل رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان رهبری، بدون نظر مستقیم یا غیر مستقیم مردم تأسیس نشده و تشکیل نمی‌شود» چقدر رعایت می‌شود؟

۴	در جمهوری اسلامی ایران، عدالت چقدر رعایت می‌شود؟
۵	در جمهوری اسلامی ایران، قوانین و احکام اسلام چقدر اجرا می‌شود؟
۶	به نظر شما جمهوری اسلامی ایران به چه میزان در ایجاد زمینه لازم برای رشد فضایل اخلاقی و کمال انسان موفق بوده است؟
۷	مسئولان جمهوری اسلامی ایران چه میزان ساده‌زیست هستند؟
۸	مسئولان جمهوری اسلامی ایران چه میزان انتقادپذیرند؟
۹	مسئولان جمهوری اسلامی ایران چه میزان با مردم صادقند؟
۱۰	مسئولان جمهوری اسلامی ایران چه میزان قدرت طلب هستند؟
۱۱	شما از نظر سیاسی، جمهوری اسلامی ایران را چقدر یک کشور مستقل در جهان می‌دانید؟

این تعداد از متغیرها و گویه‌ها از میان گویه‌های فراوان اندیشه سیاسی امام، به این دلایل انتخاب شده‌اند: اول، ضرورت رعایت اصول و شرایط تهیه و تنظیم پرسش‌نامه. در کتاب‌های روش تحقیق، اصول و شرایطی را برای ساختن پرسش‌نامه مورد تأکید قرار می‌دهند؛ برای نمونه پرسش‌نامه باید بر اساس هدف و سؤال تحقیق باشد؛ پرسش‌ها باید جذاب، کوتاه، مانوس، صریح، ساده و به دور از پیچیدگی باشد. همچنین، پرسش‌نامه باید متناسب با ظرفیت، فرصت، محیط، انتظار و حوصله مخاطب باشد. دوم، تکیه بر اصول و محکمت‌اندیشه سیاسی امام. یعنی آن دسته از متغیرها و گویه‌هایی که از اصول و محکمت‌اندیشه امام به حساب می‌آیند، آورده شده‌اند و از درج گویه‌هایی که جنبه تخصصی داشته خودداری شده است. سوم، ضرورت رعایت سطح انتظارات و توجه به عرف و سطح میانه آموخته‌های پاسخ‌گویان؛ گویه‌ها و سؤالات پرسش‌نامه، نه تخصصی است و نه عامیانه. یعنی ملاحظه شد که از نسل سوم انقلاب اسلامی درباره اندیشه سیاسی امام در ابعاد مختلف چه انتظاری می‌رود، و بر اساس آن پرسش‌ها طرح گردید. از آوردن متغیرها و گویه‌های تخصصی، خارج از سؤال اصلی (مثل اندیشه سیاسی امام در ابعاد عرفان سیاسی، تفسیر سیاسی، اقتصاد سیاسی) و خارج از استانداردهای موجود در طرح‌ریزی پرسش‌نامه، خودداری شده است. چهارم، تأیید اعتبار و پایایی گویه‌ها با استفاده از «اعتبار صوری» و «تکنیک آلفای کرونباخ»؛ یعنی پرسش‌نامه طرح شده با استفاده از استانداردهای موجود در این زمینه، پیش از توزیع در میان جامعه آماری، در اختیار کارشناسان و متخصصان قرار داده شد؛ پس از اعمال نظرات متخصصان امر، مورد تأیید آنان قرار گرفت. همچنین، پیش‌آزمون از پرسش‌نامه به عمل آمد و ضریب پایایی پرسش‌نامه بر اساس تکنیک آلفای کرونباخ، ۷۹ درصد به دست آمد؛ که نشان از پایایی بالا دارد.

پرسش‌نامه، پیمایش و تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس استانداردها و روش علمی انجام شده است، بنابراین یافته‌های آن قابل دفاع بوده و معتبر است.

متغیرهای زمینه‌ای

در این تحقیق، تعدادی از متغیرهای زمینه‌ای وجود دارد که اطلاعات آن‌ها از پاسخ-گویان نسل سوم انقلاب اسلامی اعم از دانشجویان و طلاب به دست می‌آید. هدف از تهیه و تنظیم این متغیرها، استفاده در تحلیل و تفسیر و مقایسه اطلاعات به دست آمده و ارایه راه کار مناسب می‌باشد. این دسته از متغیرها به لحاظ سنجش، با سؤال‌های ساده قابل اندازه‌گیری هستند. متغیرهای مزبور و شاخصه‌های سنجش هر یک عبارتند از: جنس (زن/مرد)، سن، وضعیت تأهل (مجرد/متاهل)، محل سکونت (شهر/روستا)، نام دانشگاه محل تحصیل، نام مدرسه علمیه محل تحصیل، مقطع تحصیلی دانشگاهی (کارشناسی/کارشناسی ارشد)، مقطع تحصیلی حوزوی (سطح دو/سطح سه)، سال ورود به حوزه/دانشگاه، نوع شغل و سطح تحصیلات والدین پاسخ‌گویان.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به تعریف عملیاتی ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام و گویه‌های هر بُعد، همچنین پس از تعریف عملیاتی متغیر «میزان تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی»، و بر اساس متغیرهای اصلی تحقیق، پرسش‌نامه مناسب برای سنجش میزان آشنایی یا عدم آشنایی نسل سوم با اندیشه سیاسی امام طراحی شد. مبانی هستی‌شناسی، مبانی معرفت‌شناسی، فلسفه سیاسی، مفاهیم بنیادی، فقه سیاسی، اخلاق سیاسی اندیشه سیاسی امام و آثار سیاسی حضرت امام، به عنوان متغیرهای اصلی انتخاب شدند و متغیر "میزان تحقق اندیشه سیاسی امام" به عنوان متغیر فرعی در تحقیق حاضر مورد توجه قرار گرفت.

پرسش‌نامه پس از سنجش میزان درستی و اعتبار شاخص‌های تهیه شده توسط استادان و پژوهش‌گران و سنجش ضریب پایایی آن با استفاده از تکنیک آلفای کرونباخ (که مقدار آن ۷۹ درصد به دست آمده است) با مراجعه حضوری پرسش‌گران توسط جامعه نمونه آماری نسل سوم انقلاب اسلامی و با رضایت آنان تکمیل شد.

در تجزیه و تحلیل داده‌ها هم ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخ‌گویان، و هم میزان ۱۵۳

آشنایی نسل سوم با ابعاد گوناگون اندیشه سیاسی امام به صورت مجزا و به تفکیک گویه-های هر بُعد از اندیشه سیاسی امام، و همچنین با ترسیم جداول متعدد و در قالب جداول تطبیقی، میانگین میزان آشنایی آنان مورد بررسی قرار گرفت. نمرات پاسخ‌گویان در هر یک از ابعاد اندیشه سیاسی امام با استفاده از نرم‌افزار «SPSS» استاندارد سازی شد و به نمره‌ای از ۱ تا ۱۰۰ تبدیل گردید. همچنین رابطه متقابل میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با هر یک از ابعاد اندیشه سیاسی امام به صورت دویه‌دو تحلیل شد؛ یعنی با ترسیم جداول تقاطعی دیدگاه پاسخ‌گویان به گویه‌های مختلف و تعیین مقدار دی سامرز و سطح معناداری (p-مقدار) هر یک از ابعاد اندیشه سیاسی امام، رابطه مستقیم یا معکوس آن‌ها مورد تحلیل قرار گرفت. در این جا به جهت رعایت اختصار و محدودیت صفحات نشریه، از آوردن جداول و نمودارها و تجزیه و تحلیل تفصیلی داده‌ها، صرف نظر شد و صرفاً به تبیین یافته‌های مهم تحقیق می‌پردازیم.

نتیجه‌گیری و یافته‌های تحقیق

پس از تبیین متغیرهای اصلی و فرعی، تکمیل پرسش‌نامه، استخراج، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل داده‌ها، یافته‌های زیر به دست آمد. یافته‌های مهم پژوهش در دو قسم یافته‌های توصیفی و یافته‌های تحلیلی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

الف. یافته‌های توصیفی

برخی از مهم‌ترین یافته‌های توصیفی عبارتند از:

۱. ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخ‌گویان

- ۱.۱. از کل جامعه آماری، ۵۰ درصد از طلاب حوزه علمیه قم و ۵۰ درصد از دانشجویان دانشگاه‌های شهر قم هستند؛ و ۶۱ درصد مرد و ۳۹ درصد زن هستند.
- ۱.۲. از کل پاسخ‌گویان ۳۴ درصد متأهل و ۶۶ درصد مجرد بودند، و ۹۵ درصد شهری و ۵ درصد روستایی می‌باشند.

□. اگر سطح معناداری هر مقایسه تقاطعی، کوچک‌تر از ۰/۰۵ باشد، بین دو متغیر مورد مقایسه، رابطه معناداری وجود دارد و اگر بزرگ‌تر از ۰/۰۵ باشد، رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین، اگر مقدار به دست آمده از دی سامرز هر مقایسه مثبت باشد، رابطه بین آن دو متغیر مستقیم است و اگر منفی باشد، رابطه بین آن دو متغیر معکوس می‌باشد. (دلاور، ۱۳۷۹: ص ۱۸۸).

۱. ۳. از کل پاسخ‌دهندگان ۸۰ درصد در مقطع کارشناسی / سطح دو، و ۲۰ درصد در مقطع کارشناسی ارشد / سطح سه حوزه مشغول به تحصیل‌اند.

۱. ۴. ۸۸ درصد مادران پاسخ‌گویان خانه دار هستند.

۱. ۵. ۸۶ درصد مادران و ۷۵ درصد پدران جامعه آماری از نظر تحصیلات در مقطع تحصیلی دیپلم و پایین‌تر، و ۲۰ درصد مادران و ۱۰/۲ درصد پدران دارای تحصیلات کارشناسی / سطح دو می‌باشند. ۱۵/۵ درصد پدران و ۳/۷ درصد مادران در سطح کارشناسی ارشد یا دکترا / سطح سه یا سطح چهار حوزه هستند.

۲. میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی ایران با ابعاد اندیشه سیاسی امام خمینی؛

در این بخش مهم‌ترین یافته‌های پژوهش پیرامون میزان آشنایی پاسخ‌گویان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام (هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، فلسفه سیاسی، مفاهیم بنیادی، فقه سیاسی، اخلاق سیاسی و آثار سیاسی) تبیین می‌شود:

۱. ۷۱ درصد پاسخ‌گویان برای گویه سوم، گزینه‌های صحیح را انتخاب کرده‌اند؛ یعنی طلاب و دانشجویان شهر قم به میزان زیاد با بُعد هستی‌شناسی اندیشه سیاسی امام، آشنایی دارند. با توجه به میزان آشنایی بالای آنان با گویه سوم می‌توان نتیجه‌گیری کرد: پاسخ‌دهندگان امام را دارای تفکر منظومه‌ای و جامع‌نگر می‌شناسند؛ یعنی از نظر امام اسلام واقعی فهم همه جانبه از اسلام است، نه فهم تک بُعدی از اسلام.

۲. ۸۷ درصد پاسخ‌دهندگان گویه پنجم، گزینه‌های درست را انتخاب کرده‌اند؛ که نشان‌دهنده بالاترین میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با اندیشه سیاسی امام در بُعد فلسفه سیاسی است. با عنایت به محتوای گویه پنجم می‌توان ادعا کرد که پاسخ‌گویان با موفقیت توانستند اندیشه درست را از اندیشه نادرست در خصوص انتظار فرج، تشخیص دهند. در واقع آنان امام را صاحب اندیشه‌ای می‌شناسند که معتقد است: باید در عصر غیبت امام زمان (عج) ضمن تهذیب نفس و توکل به خداوند منان، با فعالیت در امور سیاسی و حکومت و با رهبری و هدایت مردم، زمینه ظهور حضرت حجت را فراهم نماییم. به عبارت دیگر آنان بین اندیشه سیاسی امام و تفکر انحرافی انجمن حجتیه، تفکیک قایل شدند.

۲. ۳. ۷۹ درصد در پاسخ به گویه پانزده، گزینه‌های درست را انتخاب کردند. بنابراین

می‌توان ادعا کرد، بالاترین میزان آشنایی دانشجویان و طلاب شهر قم در میان گویه‌های ۱۵۵

مفاهیم اساسی اندیشه سیاسی امام مربوط به گویه پانزده است؛ یعنی ۷۹ درصد آنان می‌دانند که در اندیشه سیاسی امام، خودباوری و عمل به احکام اسلام، راه بازگشت به عظمت گذشته است. به عبارت دیگر آنان به خوبی آموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، علت عمده انحطاط و عقب ماندگی ایران و جهان اسلام، دوری از اسلام و آموزه‌های آن است و برای رسیدن به سعادت و عظمت گذشته، جز ادامه نهضت بازگشت به خویشتن (اسلام) راهی نیست.

۲. ۴. ۷۴ درصد پاسخ‌دهندگان به دو گویه ۱۸ و ۱۹ پاسخ صحیح داده‌اند. میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با دو گویه مذکور مفاهیم اساسی اندیشه سیاسی امام پس از گویه ۱۵، مشترکاً در رتبه دوم قرار دارد. با این میزان آشنایی می‌توان نتیجه گرفت که: ۷۴ درصد آنان در حد قابل قبولی آموخته‌اند که با پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر اساس اندیشه سیاسی امام، الگوی مردم‌سالاری دینی به عنوان یک الگوی مطلوب جدید در اداره امور جامعه (متفاوت با دو الگوی لیبرال^۳ و دموکراسی و سوسیال^۴ دموکراسی) به جهان معرفی شده است. هم‌چنین ۷۴ درصد پاسخ‌گویان آموخته‌اند که در اندیشه سیاسی امام، جمهوری اسلامی و حکومت اسلامی مد نظر ایشان دارای دو مؤلفه حقیقت (توجه به نصب الهی در صورت احراز شرایط) و مقبولیت (پذیرش مردم برای فعلیت حاکمیت فقیه) است؛ و توجه به یکی بدون دیگری، به معنای نقص و انحراف از اندیشه سیاسی امام خمینی؛ محسوب می‌گردد.

۲. ۵. ۹۰ درصد پاسخ‌گویان به گویه ۲۲ پاسخ صحیح داده‌اند؛ که در رتبه اول میزان آشنایی آنان در بُعد فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام قرار دارد. بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که دانشجویان و طلاب شهر قم به خوبی آموخته‌اند که در اندیشه سیاسی امام، انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی هستند.

۲. ۶. ۵۲ درصد پاسخ‌گویان به گویه ۲۴، پاسخ نادرست داده‌اند. با توجه به این یافته می‌توان ادعا کرد که: دانشجویان و طلاب شهر قم به خوبی و در حد قابل قبولی نیاموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، معنای ولایت مطلقه فقیه، ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور اجتماعی مردم است و فقیه در امور خصوصی و شخصی مردم دارای ولایت و اختیار نمی‌باشد. بنابراین، در این زمینه دچار ضعف هستند.

۲. ۷. با توجه به میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با گویه‌های ۲۱، ۲۳ و ۲۴ مربوط به فقه سیاسی (که به ترتیب ۲۲، ۷۳ و ۴۸ درصد پاسخ صحیح داده‌اند) می‌توان

نتیجه‌گیری کرد: میزان آشنایی آنان با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» و زوایای مربوط به آن از دیدگاه امام در حد مطلوب و کافی نمی‌باشد.

۳. مقایسه یافته‌های تحقیق در ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام

۳.۱. از مجموع ۳۰ گویه پژوهش در ابعاد گوناگون اندیشه سیاسی امام، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با گویه نهم بیش‌تر از بقیه گویه‌ها است؛ چون ۹۱/۵ درصد پاسخ‌گویان به گویه نهم پاسخ صحیح داده‌اند. یعنی آنان به‌خوبی آموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام در بُعد فلسفه سیاسی، اقامه عدل و اجرای احکام الهی، دو هدف اساسی حکومت اسلامی است.

۳.۲. رتبه دوم پاسخ صحیح دانشجویان و طلاب شهر قم به‌صورت مشترک متعلق به سه گویه ۲۲ (مربوط به فقه سیاسی)، ۲۶ و ۲۸ (مربوط به اخلاق سیاسی) می‌باشد. ۹۰ درصد پاسخ‌دهندگان به سه گویه مذکور پاسخ صحیح داده‌اند. به عبارت دیگر، آنان به‌خوبی یاد گرفته‌اند که مطابق اندیشه سیاسی امام: «انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است.»، «اخلاق مقدّم بر سیاست است.» و «اسلام دشمن استبداد و استعمار است.»

۳.۳. متغیر فلسفه سیاسی اندیشه سیاسی امام در مجموع با اختصاص ۹۶ درصد پاسخ درست دارای رتبه اول، متغیر هستی‌شناسی با ۹۰ درصد پاسخ صحیح دارای رتبه دوم، و متغیر اخلاق سیاسی با ۸۹ درصد پاسخ درست دارای رتبه سوم می‌باشند. بنابراین، با توجه به میزان بالای پاسخ صحیح می‌توان نتیجه‌گیری کرد که طلاب و دانشجویان شهر قم با ابعاد فلسفه سیاسی، هستی‌شناسی و اخلاق سیاسی اندیشه سیاسی امام به‌خوبی آشنایی دارند.

ب. یافته‌های تحلیلی

و مهم‌ترین یافته‌های تحلیلی تحقیق پیرامون میانگین نمره آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با اندیشه سیاسی امام خمینی^{۲۰}، به شرح ذیل است:

۱. میانگین نمره طلاب و دانشجویان شهر قم در میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام از نظر جنس، مردها ۸۰/۰۷ و زن‌ها ۷۹/۵ درصد می‌باشد. با توجه به میانگین نمره مذکور، میزان آشنایی جنس مرد و زن تقریباً برابر است. یعنی جنسیت ۱۵۷

تأثیری در میزان آشنایی آن‌ها نداشته است و تفاوت معناداری بین میزان آشنایی مردها و زن‌ها با ابعاد اندیشه سیاسی امام وجود ندارد. یافته مذکور مؤید این نکته است که: در جمهوری اسلامی ایران، برای آموزش اجتماعی و سیاسی و انتقال ارزش‌ها و الگوهای حاکم به نسل جدید و به فراگیران علوم در نظام آموزش و پرورش و آموزش عالی، همسانی نسبی وجود دارد. آموزش‌ها در یک سطح برابر در حال انجام است و فراگیران از امکانات برابر در این زمینه برخوردارند. این فرصت ایجاد شده برای مردان و زنان، ناشی از باور اسلامی و مطابق با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است که تفاوتی بین زن و مرد در امور اجتماعی، سیاسی و فرهنگی قائل نشده است.

۲. متغیرهای سن و محل تحصیل، در میزان آشنایی پاسخ‌گویان با اندیشه سیاسی امام مؤثر بوده‌اند؛ یعنی میزان آشنایی گروه سنی ۲۶ تا ۲۸ و ۲۹ تا ۳۰ ساله‌ها نسبت به گروه سنی ۲۰ تا ۲۵ ساله‌ها بیشتر بود. همچنین، میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی نسبت به دانشگاه‌های غیر دولتی، و طلاب مدارس تحت برنامه نسبت به طلاب آزاد بیش‌تر است.

۳. متغیرهای جنس (مرد و زن)، وضعیت تأهل (متاهل و مجرد)، محل سکونت (شهری یا روستایی) و مقطع تحصیلی (کارشناسی و کارشناسی ارشد)، در میزان آشنایی پاسخ‌دهندگان با اندیشه سیاسی امام مؤثر نبوده‌اند؛ زیرا نمره میزان آشنایی آنان تقریباً برابر است.

۴. بالاترین میانگین نمره در آشنایی با اندیشه سیاسی امام با میزان ۸۹/۶۱ درصد، مربوط به بُعد فلسفه سیاسی است. میزان آشنایی پاسخ‌گویان تنها در این بُعد از اندیشه سیاسی امام است که در سطح نمره «الف/ عالی» است. این یافته پژوهش بیان‌گر آن است که: طلاب و دانشجویان شهر قم به‌خوبی آموخته‌اند، در عصر غیبت امام زمان (عج)، تشکیل حکومت اسلامی با هدف اقامه عدل و قسط و اجرای قوانین الهی ضروری است؛ و فقهای جامع الشرایط (علم به قانون، عدالت) به عنوان نمایان امام زمان (عج) و با ولایت الهی، وظیفه دارند برای هدایت مردم و جامعه به سوی رشد معنوی و عدالت اجتماعی، حکومت اسلامی تشکیل دهند. پاسخ‌گویان بین تفکر انحرافی انجمن حجتیه (مبنی بر توقف از هر گونه اقدام در جهت تشکیل حکومت و اجرای قوانین الهی در دوره غیبت) و تفکر انقلابی و اسلام ناب محمدی مورد نظر امام خمینی؛ تفکیک قایل شدند. بر اساس یافته فوق می‌توان ادعا کرد، جمهوری اسلامی ایران به وسیله همه عوامل جامعه-

پذیری سیاسی، به خوبی موفق شده است اساس اندیشه سیاسی امام را که همان بُعد فلسفه سیاسی ایشان است، به نسل سوم انقلاب منتقل نماید. این موفقیت فرصت مناسبی برای مسئولان کشور ایجاد می‌کند؛ تا بتوانند با حمایت نسل آتی در تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی، همّت مضاعفی به خرج دهند.

اما یافته دیگر تحقیق حاضر نشان می‌دهد، جمهوری اسلامی ایران بر خلاف موفقیت در بُعد نظری در انتقال اندیشه سیاسی امام به طلب و دانشجویان شهر قم، در بُعد عملی نتوانسته است در حدّ کفایت نظر آنان را به خود جلب کند؛ زیرا فقط ۳۶ درصد پاسخ‌گویان معتقدند که اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی در جمهوری اسلامی ایران تحقق یافته است. این برداشت یک تهدید بالقوه محسوب می‌شود؛ یعنی در صورت عدم تعدیل نگرش مذکور، خطر جدی مبانی نظری انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران را تهدید می‌کند.

در واقع در صورت فراگیر شدن و نهادینه شدن نگرش یاد شده در میان طلب و دانشجویان، زمینه لازم برای اجرای اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب، از دست خواهد رفت؛ چون در اندیشه سیاسی امام ولایت فقها با رضایت و رأی مردم به فعلیت می‌رسد و در جمهوری اسلامی ایران همه مسئولان کشور (برابر تکلیف شرعی و حکم عقل) باید در جلب نظر مردم کوشا باشند، وگرنه کنار گذاشته می‌شوند.

۵. پایین‌ترین میانگین نمره پاسخ‌گویان با میزان ۷۴/۰۱ درصد، مربوط به گویه‌های فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام است. برابر این یافته تحقیق، طلب و دانشجویان شهر قم با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» و «حوزه اختیارات وی» مطابق اندیشه سیاسی امام، آشنایی کافی ندارند. با توجه به محوریت ولایت فقیه در جمهوری اسلامی ایران، آشنایی ناکافی و یا غلط آنان از مفهوم مذکور و اختیارات شرعی و قانونی وی، می‌تواند تهدیدی بالقوه برای مشروعیت نظام به حساب آید. استمرار این وضعیت به معنای سوزاندن فرصت «داشتن زمینه لازم برای تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب» و جلب رضایت مردم است. پس بر همه مسئولان و عوامل جامعه‌پذیری سیاسی ضروری است (با اولویت) در این زمینه آسیب شناسی نمایند و با معرفی راه‌کارهای مناسب، به دنبال بهبود وضع موجود باشند.

۶. میانگین نمره پاسخ‌گویان به گویه‌های اخلاق سیاسی، ۷۸/۰۴ درصد است؛ یعنی

دانشجویان و طلب شهر قم در حدّ خوبی آموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام،

اخلاق مقدّم بر سیاست و هدف سیاست است. انسان متخلّق به اخلاق الهی، مهذب و غلبه کننده بر قوای شیطانی، دشمن استبداد و استعمار است. مطابق این یافته پژوهش طلب و دانشجویان شهر قم انتظار دارند، مسئولان جمهوری اسلامی ایران افرادی: با ایمان، عادل، متواضع، صادق با مردم، انتقادپذیر و ساده زیست باشند. همچنین از ردایل اخلاق سیاسی مثل ریا، حسادت، حب دنیا، حب جاه و مقام و دورویی پرهیز کنند؛ تا بتوانند در اجرای عدل و قسط و قوانین الهی و تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی به موفقیت دست یابند. انسان مهذب می تواند انسان و جامعه را به سوی سعادت و رستگاری رهنمون کند؛ اما انسان فاسد و غیر مهذب موجب انحطاط و اضمحلال تدریجی انسان و جامعه می شود.

بر اساس یافته دیگر تحقیق حاضر، ۶۸/۵ درصد پاسخ گویان (به حق یا به ناحق) معتقدند قوانین الهی به میزان کم یا خیلی کم در کشور اجرا می شود. همچنین به ترتیب ۸۵، ۸۶ و ۸۲ درصد از پاسخ گویان، مسئولان جمهوری اسلامی ایران را به میزان کم یا خیلی کم ساده زیست، انتقادپذیر و صادق با مردم می دانند. به عبارت دیگر، حدود ۸۰ درصد پاسخ گویان مسئولان کشور را دارای فضایل اخلاقی و متخلّق به اخلاق اسلامی ندانسته اند. پس ممکن است نسل جدید با مشاهده فاصله غیر قابل قبول و تعارض بین بُعد نظری و عملی اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب اسلامی، به نتایج ناخرسندی برسند. اگرچه احتمالاً داوری مذکور ناشی از عدم اطلاع کافی از وضعیت دوران رژیم پهلوی، عدم مقایسه بین وضعیت رژیم شاهنشاهی و جمهوری اسلامی، و همچنین توجه آنان به مدینه فاضله و جامعه آرمانی اسلام است. با این حال باید این علامت خطر را جدی گرفت. بنابراین، بر مسئولان و عوامل جامعه پذیری سیاسی واجب است، در رفع این دغدغه و کم کردن فاصله مذکور بکوشند و با جامعه عمل پوشاندن بر اندیشه سیاسی امام در بُعد اخلاق سیاسی و با انتخاب زمامداران و مسئولان مهذب، زمینه ساز تغییر و اصلاح نگرش پاسخ گویان باشند. بدیهی است بین پیام، پیام رسان و پیام گیر رابطه وجود دارد و جامعه پذیری سیاسی فقط با آشنایی محقق نمی شود. بنابراین، باید تلاش کرد تا آگاهی، زمینه ساز رفتار و عمل پیام گیر به پیام شود. این چرخه منطقی زمانی محقق می شود که پیام گیر به پیام رسان اعتماد داشته باشد و پیام آنان را از عمق جان بپذیرد. از تمهیدات مهم تبدیل آشنایی به التزام عملی، عمل و التزام مسئولان کشور به اندیشه سیاسی امام و اسلام ناب محمدی است.

۷. با ملاحظه یافته‌های پژوهش حاضر آشکار می‌شود، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با آن دسته از گویه‌هایی که از مبانی و اصول مسلم اسلام و از محکّمات اندیشه سیاسی امام خمینی؛ به حساب می‌آیند، بیش‌تر است. (مثل آشنایی بالای پاسخ‌گویان با گویه‌های مربوط به ابعاد فلسفه سیاسی، هستی‌شناسی، گویه ۲۲ فقه سیاسی و گویه‌های ۲۶، ۲۷ و ۲۸ اخلاق سیاسی اندیشه سیاسی امام.) دلیل این نکته آن است که احتمالاً علاوه بر قدمت موضوع، همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی در جمهوری اسلامی ایران نیز در انتقال اصول و محکّمات اندیشه سیاسی امام به نسل جدید، به‌طور هماهنگ و مستمرّ عمل کرده‌اند.

۸. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، میانگین کل نمره پاسخ‌گویان در میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام خمینی؛ ۷۹/۸۷ درصد است. همچنین فاصله بین میزان آشنایی پاسخ‌گویان با هر یک از متغیرهای اصلی اندیشه سیاسی امام، زیاد نمی‌باشد؛ چون میانگین نمره آنان در بُعد فلسفه سیاسی، هستی‌شناسی، اخلاق سیاسی و فقه سیاسی به ترتیب ۸۹/۶۱، ۸۲/۸۹، ۷۸/۰۴ و ۷۴/۰۱ درصد است. نزدیک بودن میانگین نمره میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با ابعاد اندیشه سیاسی امام، احتمالاً ناشی از تأثیر ویژگی نظام‌مند بودن اندیشه سیاسی امام است؛ دلیل این امر آن است که اندیشه سیاسی امام متأثر از حکمت متعالیه صدرالمآلهین، دارای ویژگی منظومه‌ای و هدفمند است؛ یعنی همه ابعاد اندیشه سیاسی امام از یک انسجام درونی برخوردارند و هر بُعدی مکمل و مؤثر بر بُعد دیگر است. بنابراین، میزان آشنایی پاسخ‌گویان در یک بُعد باعث تأثیر در نزدیک بودن میزان آشنایی آنان در ابعاد دیگر شده است.

همچنین این نکته را یافته دیگر پژوهش حاضر، در قسمت مربوط به مقایسه تقاطعی دوجه‌دوی دیدگاه پاسخ‌گویان در خصوص گویه‌های متغیرهای تحقیق نیز تأیید می‌کند؛ در مقایسه مذکور، در ۲۷ مورد از ۳۶ مورد مقایسه تقاطعی انجام شده بین دو متغیر مورد بررسی رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد؛ یعنی با افزایش یا کاهش نمره میزان آشنایی هر یک از پاسخ‌گویان با هر یک از ابعاد اندیشه سیاسی امام، نمره میزان آشنایی آنان با ابعاد طرف مقایسه اندیشه سیاسی امام نیز افزایش یا کاهش می‌یابد. این یافته می‌تواند متأثر از ویژگی تفکر منظومه‌ای امام خمینی؛ باشد. از سوی دیگر، در تقویت و انتقال اندیشه سیاسی امام به نسل آتی، باید به همه ابعاد اندیشه امام توجه داشت؛ چرا که توجه به یک بُعد بدون ابعاد دیگر، از انسجام درونی آن کاسته و موجب انحراف از اندیشه کل -

گرای امام می‌شود.

۹. با توجه به میانگین بالای میزان آشنایی پاسخ‌گویان با اندیشه سیاسی امام در ابعاد گوناگون، می‌توان نتیجه‌گیری کرد: عوامل اولیه جامعه‌پذیری سیاسی (خانواده، همسالان، نهادهای مذهبی) و عوامل ثانویه (دستگاه آموزشی کشور، رسانه‌های گروهی، احزاب و گروه‌ها) در انتقال ابعاد مختلف اندیشه سیاسی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران به دانشجویان و طلبان نسل سوم انقلاب اسلامی، تقریباً موفق عمل کرده‌اند.

۱۰. با عنایت به یافته‌های پژوهش حاضر و ملاحظه میانگین نمرات دانشجویان و طلبان در حال تحصیل مقاطع کارشناسی / سطح دو و کارشناسی ارشد / سطح سه در شهر قم (که شهر علم و پایگاه اصلی امام خمینی؛ بوده است) در میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام، می‌توان پیش‌بینی کرد: احتمالاً دانشجویان و طلبان سایر شهرستان‌ها که از امکانات علمی، آموزشی و تبلیغی کم‌تری نسبت به تهران و قم برخوردارند و از مرکز سیاست، قدرت و حکومت دور هستند، میزان آشنایی کم‌تری دارند. همچنین، قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی ایران (مثل قشر کارگر، کشاورز و مشاغل آزاد) از میزان آشنایی پایین‌تری نسبت به دانشجویان و طلبان شهر قم برخوردار هستند. بنابراین، با انجام پژوهش‌های مستقل در خصوص کشف میزان آشنایی دانشجویان و طلبان شهرستانی و قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی، می‌توان نسبت به وضع موجود وقوف بیشتری یافت و برای تقویت و ارتقای میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام، به ارائه راهکار مناسب پرداخت.

۱۱. برخی از ویژگی‌ها و دستاوردهای مهم پژوهش حاضر را می‌توان به شرح ذیل بر شمرد:

کاربردی بودن، پرداختی جامع و روان از اندیشه سیاسی امام، تبیین تفکر منظومه‌ای و هدفمند امام با بهره‌گیری از حکمت متعالیه، شاخصه‌بندی اندیشه سیاسی امام خمینی؛ در ابعاد مختلف، مطالعه میدانی و دقیق طلبان و دانشجویان شهر قم، تقسیم اندیشه سیاسی امام خمینی؛ به سه بُعد فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی با بهره‌گیری از الگوی تقسیم سه بُعدی اسلام به اعتقادات و احکام و اخلاق، کشف وجود رابطه بین میزان آشنایی طلبان و دانشجویان شهر قم با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی هدفمند و منظومه‌ای امام، نشان دادن میزان موفقیت عوامل جامعه‌پذیری سیاسی جمهوری اسلامی ایران در انتقال اندیشه سیاسی امام به نسل جدید، کشف شکاف بین نظر و عمل مسئولان، کشف

میزان آشنایی بالا یا پایین پاسخ‌گویان با ابعاد اندیشه سیاسی امام و تعیین نقاط قوت و ضعف پاسخ‌دهندگان، کشف نقاط هشدار و تهدید و فرصت برای نظام جمهوری اسلامی ایران از جهت جامعه‌پذیری سیاسی اندیشه سیاسی امام و استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایران، تعیین سطح معناداری و تعیین وجود رابطه یا عدم رابطه بین متغیرهای تحقیق، کشف رابطه بین میزان آشنایی پاسخ‌گویان با ابعاد اندیشه سیاسی امام در انجام مقایسه تقاطعی بین متغیرهای تحقیق.

با این همه، این پژوهش در نوع خود به عنوان نقطه شروع به حساب می‌آید؛ که بایستی فرایند تکاملی خود را با ورود محققان و مؤسسات آموزشی و پژوهشی طی کند. در واقع تحقیق حاضر، زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌ها و تحقیقات گسترده‌تر و عمیق‌تر می‌باشد. انتظار می‌رود: با انجام به‌موقع و درست وظایف خود، استفاده از فرصت‌ها و تبدیل هوشمندانه تهدیدها به فرصت‌ها، بتوانیم موجبات استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایران را با محوریت ولایت فقیه، با مقبولیت و خواست اکثر افراد جامعه و با سربلندی در مجامع عمومی فراهم سازیم.

منابع

- آقابخشی، علی اکبر و مینو افشاری راد (۱۳۸۹) *فرهنگ علوم سیاسی*، چاپ سوم، تهران: نشر چاپار.
- افروغ، عماد (۱۳۹۱) *انقلاب اسلامی و مبانی بازتولید آن*، چاپ دوم، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر (وابسته به حوزه هنری).
- _____ (۱۳۹۰) *درآمدی بر رابطه اخلاق و سیاست: نقدی بر ماکیاولیسم*، چاپ اول، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- الهامی نیا، علی اصغر (۱۳۸۵) *اخلاق سیاسی*، چاپ اول، قم: زمزم هدایت.
- حسن زاده، رمضان (۱۳۸۹) *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، چاپ نهم، تهران: نشر ساوالان.
- خمینی، روح اله (۱۳۹۱) *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، چاپ چهاردهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۷۱) *شرح چهل حدیث*، چاپ چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۷۸) *صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی*، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، جلد‌های پنجم، ششم، هفتم، هشتم، نهم، سیزدهم و هجدهم.
- _____ (۱۳۷۸) *ولایت فقیه*، چاپ نهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۶۵) *شؤون و اختیارات ولی فقیه، ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب البیع*، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۶۸) *وصیت‌نامه سیاسی- الهی*، چاپ اول، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۷۰) *مبارزه با نفس یا جهاد اکبر*، چاپ اول، تهران: امور تربیتی اداره کل

- آموزش و پرورش شهر تهران.
- دلاور، علی (۱۳۷۹) *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، چاپ هشتم، تهران: مؤسسه نشر ویرایش.
- دواس، دی. ای. (۱۳۸۴) *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ نایی، چاپ ششم، تهران: نشر نی.
- غفوریان، محمدرضا، (۱۳۸۹) *اندیشه‌های فلسفی امام خمینی*، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۴) *اندیشه سیاسی امام خمینی*، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۷۲) *توسعه سیاسی و تحول اداری*، چاپ دوم، تهران: قومس.
- کرم الهی، نعمت الله (۱۳۹۰) *اینترنت و دین‌داری*، چاپ اول، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- گولد، جولیوس ویلیام ل. کولب (۱۳۸۴) *فرهنگ علوم اجتماعی*، گروه مترجمان، چاپ دوم، تهران: انتشارات مازیار.
- لکزایی، نجف (۱۳۸۶) *درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام*، چاپ اول، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- _____ (۱۳۸۴) *سیر تطور تفکر سیاسی امام خمینی*، چاپ سوم، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- واعظی، احمد (۱۳۸۶) *حکومت اسلامی؛ درس‌نامه اندیشه سیاسی اسلام*، چاپ پنجم، قم: مرکز تألیف متون درسی حوزه علمیه قم.
- قاسمی، علی (۱۳۹۱) «مختصات فقه سیاسی در اندیشه رهبری» *زمانه*، شماره‌های ۲۳ و ۲۴، فروردین و اردیبهشت.